

HAYVONLAR OBRAZIDA SHAKLLANGAN FRAZEOLOGIZMLAR
(Xorazm o'g'uz shevalari misolida)

Shamuratova Malohat Ilhambekovna
*O'zbekiston Davlat san'at va madaniyat
instituti Nukus filiali o'zbek tili fani bo'yicha
assistent o'qituvchi*

Annatatsiya Bu maqolada o'g'uz lahjasining Xorazm shevalari asos qilib olingan. Ushbu shevadagi hayvon nomlari bilan bog'liq frazeologizmlar tahlil qilingan. Shuningdek shu sheva og'zaki nutqidan misollar keltirilgan.

Tayanch so'zlar: sheva, lahja, dialekt, o'g'uz lahjasi, frazeologizm, frazema, leksik,

Резюме Статья основна на Кошкочирском наречии Хорезмской области огузского наречии анализирует их лексические особенности.

Ключевые слова: диалект, огузский диалект, фразеология, лексика.

Annatation: This article is based on the Khorezm dialects of the Oghuz dialect. Phraseologisms related to animal names in this dialect are analyzed. Examples of oral speech of this dialect are also given

Keywords: dialect, dialect, Oghuz dialect, phraseology, lexicon.

KIRISH VA MAVZUNING DOLZARBLIGI.

Til jamiyat taraqqiyotini harakatga keltiruvchi asosiy kushdir. Insonning o'zligini anglashi, unda milliy g'urur, iftixor kabi oliy tuyg'ularning qaror topishida tilning o'rni nihoyatda beqiyos. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev «Xalqimizning ko'p asrlik madaniy, ilmiy-ma'rifiy va badiiy tafakkuri, intellektual salohiyatining yorqin va bebaho mahsuli bo'lgan o'zbek tili jahondagi boy va qadimiy tillardan biridir»²⁷⁹ deb ta'kidlaganidek, o'zbek millatining nafaqat jamiyatdagi o'z mavqeini belgilashga, balki eng rivojlangan xalqlar qatoridan munosib o'rin egallashga bo'lgan da'vat hamdir. Ona tilimizning ravnaqi davlat siyosati darajasiga ko'tarilishi xalqimiz ma'naviy-ma'rifiy salohiyatining yanada yuksalishiga asos bo'ldi. Har bir xalqning asriy tajribasini o'zida mujassam qilgan ona tilidagi lisoniy boyliklarni asrab qolish, ularni ilmiy tahlil qilish, keyingi avlodlarga yetkazish hozirgi fan oldida, xususan, tilshunoslik oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi²⁸⁰.

²⁷⁹ <https://lex.uz/docs/4561730/> O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 -yil 21 -oktabrdagi PF-5850-son "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" Farmoni

²⁸⁰ Xudayarova M. O'zbek tilidagi taom nomlari (Qoraqalpog'iston hududi materiallari asosida) . - Toshkent: Noshirlik yog'dusi, 2020. 3 -b.

O‘zbekiston o‘zining milliy mustaqilligiga erishgach, o‘zbek tili Davlat tili maqomini oldi. Shundan keyin o‘zbek tilining mahalliy shevalarini o‘rganish, ayniqsa, turli arealdagi o‘g‘uz va qipchoqlar shevasi, ular tarkibidagi etnografik leksikani jiddiy o‘rganishga ehtiyoj kuchaydi. Mustaqillik mafkurasini yaratishda milliy qadriyatlarga, ota-bobolarimiz muqaddas deb bilgan marosim, urf-odat va ma‘naviy boylikka, birinchi navbatda, shevalar va ular bag‘rida yashayotgan etnolingvistik omillarga ahamiyat berish tadqiqotimiz oldiga qo‘yilgan etakshi vazifa hisoblanadi. Shunday ekan, tadqiqotimiz mavzusi bugungi siyosatimiz, mafkuramiz, ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotimiz uchun dolzarb sanaladi.

Jahon tilshunosligida xalqlarning tili, tarixi, turmush tarzi, milliy xususiyatlari, urf-odat va an‘analari milliy-madaniy o‘ziga xosligidagi umumiy va farqli jihatlarini frazemalar asosida o‘rganishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar ko‘lami kundan-kunga kengayib bormoqda. Keyingi davrlarda olib borilayotgan tadqiqotlarda frazemalarni olamning lisoniy manzarasi doirasida qiyosiy, chog‘ishtirma, sistem-struktur hamda shaxs tavsifli paradigma asosida o‘rganish yo‘nalishi ustuvorlik qilmoqda. Frazemalar har qanday til lug‘at tarkibining eng boy qatlami bo‘lib, nutqqa obrazlilik, emotsionallik va ekspressivlik baxsh etishi bilan ajralib turadi. Ular tarkibidagi obrazlar tizimi millat dunyoqarashining shakllanishi bilan bog‘liq bo‘lganligi bois, ular shu millatning milliy-madaniy xususiyatlari, an‘analari, milliy mentaliteti haqida ma‘lumot berganligi uchun ham katta ahamiyatga egadir.

O‘zbek tilshunosligida, jumladan, o‘zbek shevashunosligida dialektal frazeologizmlar kam o‘rganilgan mavzu bo‘lib, o‘zining tadqiqotchisini kutayotgan dolzarb muammolardan biridir.

Shunday ekan, o‘g‘uz lahjasidagi frazemalarni o‘rganish, chuqur ilmiy tadqiqotlar olib borish, ularning bir-biriga yaqin, o‘xshash va farqli lisoniy jihatlarini yangi metodologik tamoyil va zamonaviy tadqiqot usullari bilan ochib berish zarur.

MAVZUNING METODLARI VA O‘RGANILISH DARAJASI.

1) frazemalarni o‘rganishda tavsiflash metodi qo‘llanildi. Bu metod yordamida o‘g‘uz lahjasidagi frazemalar to‘plandi, kartochkalarga tushirildi hamda ular sistemalashtirildi. Bu esa frazemaning turli qirralarini bilish uchun katta imkon beradi, umumadabiy til leksikasiga munosabati, ulardagi semantik o‘ziga xosliklar hamda variantlari aniqlandi;

2) tadqiqotda tarixiy metod yordamida frazemalarning kelib chiqishi, ularning tarixiy holatidan hozirgi ko‘rinishigacha bo‘lgan o‘zgarishlar aniqlandi, eng qadimgi o‘z va o‘zlashgan qatlamlari o‘rganildi, semantik bog‘liqlik tomonlari tahlil etildi;

3) areal (lisoniy-jug‘rofiy) metod asosida frazemalar birma-bir, birin-ketinlikda talqin qilindi, tahlil natijalariga ko‘ra ularning tarqalish chegarasi xaritalar yordamida belgilandi;

4) qiyosiy-chog‘ishtirma metod yordamida frazemalarning hududlararo farqli tomonlari qiyosiy-chog‘ishtirma metod yordamida aniqlandi, o‘rganilayotgan hudud qardosh tillaridagi dublet variantlari tadqiq qilindi;

6) statistik metod. Bu metod yordamida o‘rganilgan frazemalarning qo‘llanish darajasi, statistikasi aniqlandi, shundan keyin asosiy ilmiy kuzatish ishlari olib borildi.

O'zbek frazeologiyasining nazariy masalalari bo'yicha dastlab E.D.Polivanov²⁸¹, keyinchalik SH.Rahmatulaev, YA.Pinxasov, B.Yo'ldoshev, Abdimurod Mamatov, Abdug'afur Mamatov, A.Isaev, A.Rafiev, M.Sodiqova, Q.Hakimov, SH.Usmanova, K.Bozorboev, B.Jo'raeva, SH.Almamatova, M.Vafoeva, G.Adashulloeva va boshqa qator tilshunoslarning tadqiqotlari nashr qilindi.²⁸²

Qoraqalpoq va o'zbek tillaridagi tarjimalarda frazeologizmlarning berilishi SH.Abdullaev hamda M. Babadjanovlar tomonidan tadqiq qilingan.²⁸³ Ammo hozirga qadar o'g'uz lahjasidagi frazemalarning semantik va milliy-madaniy xususiyatlari maxsus monografik yo'sinda qiyosiy tadqiq etilmagan.

TADQIQOT NATIJALARAI.

O'zbek tilshunosligida o'g'uz lahjasidagi frazemalarilk bor o'rganildi. Bu birliklar ma'lum sistemaga solindi, mavzuviy guruhlariga bo'lindi va tahlil qilindi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilar:

- o'g'uz lahjasidagi frazemalar ilk marta ma'no turlariga ajratilib, ularning bir-birlaridan farqli jihatlari til faktlari yordamida dalillangan;
- o'g'uz lahjasidagi frazemalarning leksik-semantik xususiyatlari, frazeologik sinonimiya hodisalarining paydo bo'lish yo'llari va qo'llanishi aniqlangan;
- o'g'uz lahjasidagi frazemalar tarkibiga ko'ra ikki, uch, to'rt va undan ortiq komponentli turlarga ajratilib, ularning qurilish modellari aniqlangan, frazemalarning paradigmatic va sintagmatic munosabatlari nazariy jihatdan asoslab berilgan.

Bugungi kunda o'zbek tilshunosligi ham boshqa sohalar singari rivojlanib bormoqda. Alohida aytadigan bo'lsak, frazeologizmlarni ham turli jihatlarini o'rganish bo'yicha jiddiy yutuqlarga erishildi. Frazeologizmlarni ilmiy tadqiq etish bo'yicha qator doktorlik va nomzodlik ishlari himoya qilingan, ilmiy maqolalar, o'quv qo'llanmalari, frazeologik lug'atlar tuzilgan edi. O'zbek tilshunosligida frazeologizmlarni ilmiy tadqiq etishni birinchi bo'lib Sh.Rahmatullayev

²⁸¹ Йўлдошев Б. Ўзбек фразеологияси ва фразеографияси масалалари.—Тошкент: Мухаррир, 2013.—Б.24.

²⁸²Раҳматуллаев Ш.У. Основные грамматические особенности образных глагольных фразеологических единиц современного узбекского языка: Автореф. дис. ...канд. филол. наук. — М., 1952; Пинхасов Я.Д. Фразеологические выражения в языке произведений Хаида Алимджана.: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Т., 1953; Салям Г. Литературные традиции и проблемы художественного перевода (сопоставительный, стилистический и типологический аспекты): — дис. ... канд. филол. наук. — Т., 1964; Йўлдошев Б. Ҳозирги ўзбек адабий тилида фразеологик бирликларнинг функционал-услубий хусусиятлари: Филол. фан. д-ри... дис. автореф. — Т., 1993; Маматов А.Э. Ўзбек тили фразеологизмларининг шаклланиши масалалари: Филол. фан. д-ри... дис. автореф.—Т., 2000; Исаев А. Соматические фразеологизмы узбекского языка: Автореф.дис. ... канд.филол. наук—Т., 1976; Рафиев А. Ўзбек тили фразеологик бирликларининг структурал-функционал хусусиятлари: Филол. фан. ном. ... дисс. автореф.— Т., 1982 Сиддиқова М. Ўзбек ва тожик тилларида муштарак иборалар. — С., 1971; Ҳакимов Қ.М Ўзбек тилидаги содда гап қопилли фразеологизмларнинг зарурий бирикувчанликлари: Филол. фан. ном. ... дис. автореф.— Т., 1994; Бозорбоев К.Т. Ўзбек сўзлашув нутқи фразеологизмлари: филол. фан. ном. дис. автореф.— С., 2001; Алмаматова Ш.Т. Ўзбек тили фраземаларининг компонент таҳлили: Филол. фан. ном. ... дис. автореф.— Т., 2008; Вафоева М.Й. Ўзбек тилида фразеологик синонимлар ва уларнинг структурал-семантик таҳлили;Филол. фан. ном. ... дис. автореф.—Т., 2009; Ғаниева Ш. Ўзбек фразеологизмлари структураси (шаклий ва мазмуний моделлаштириш:Филол. фан. ном. ... дис. автореф.— Фарғона., 2017; Адашуллоева Г.М. Тожик ва ўзбек тилларида шахс хусусиятини ифодаловчи фразеологизмларнинг киёсий типологик таҳлили. Филол. фан. бўй.фалс. докт.(PhD) дисс. автореф. —Самарқанд, 2018. —С.53.

²⁸³ Абдуллаев Ш. Таржима асарларида фразеологизмлар семантикаси (Т.Қайипбергенов асарларининг ўзбекча таржимаси асосида): Филол. фан. ном. ... дисс. автореф. —Т., 2006.; Бабаджанов М.К. Ўзбекча-қорақалпоқча бадий таржималарда фразеологизмларнинг ифодаланиши. Филол. фан. бўй. фалс. докт. дисс автореф. — Т., 2020.

boshlab bergan edi. Uning 1966-yilda himoya etilgan doktorlik ishida va «O‘zbek frazeologiyasining ba’zi masalalari» nomli monografiyasida frazeologizmlar keng ko‘lamda yoritilgan. Muhimi, bu asarda frazeologizmlar lug‘aviy birlik sifatida o‘rganilishi zarur ekanligi asoslab beriladi. Monografiyada o‘z ifodasini topgan fikr-mulohazalar, xulosalar frazeologizmlarni semantik, grammatik, stilistik jihatlardan o‘rganishga imkoniyat yaratdi. Olimning keyingi yillarda yaratgan qator ilmiy ishlari¹ ham o‘zbek frazeologiyasining rivojiga muhim hissa bo‘lib qo‘shildi. Xullas, tilshunos frazeologizmlarni grammatik va semantik planda o‘rganishni boshlab berdi. Sh.Rahmatullayevdan keyingi avlod tadqiqotchilari ichida A.Rafiev, A.Mamatov va Q.Hakimovlarning nomzodlik ishlari va ilmiy qo‘llanmalari bu sohani rivojiga yana bir hissa bo‘ldi.

O‘zbek shevalari o‘zbek tilining mahalliy ko‘rinishlari bo‘lib, uni o‘rganish fan uchun nazariy ahamiyat kasb etsa, bo‘lajak tilshunoslar uchun amaliy ahamiyatlidir. Bu fanni o‘rganishdan maqsad o‘zbek shevalarining eng muhim xususiyatlari haqida ilm ahliga ko‘plagan ma’lumotlar berishdir.

Bu o‘rinda xuddi ana shunday maqsadlarni amalga oshirish uchun tilshunoslikdagi biror sohani ochilmagan qirralarini topib, tahlilga tortish ahamiyatlidir.

Biz quyida keltirib o‘tmoqchi bo‘lgan frazeologizmlar ham aynan shevalar ichida shakllangan, adabiy tildan ancha yiroq bo‘lgan iboralardir. Bilamizki, fanda yoritilgan frazeologizmlar tabiati turlicha bo‘lib, ularning ayrimlarida uy-ro‘zg‘or buyumlari, ba’zilarida tabiat hodisalari asnosida shakllangan bo‘lsa, bir qator frazeologizmlar hayvonlarning u yoki bu xususiyatlarini timsollashtirish bilan bog‘liq holda shakllangan. Hayvonlarning yurish turishi, o‘ziga xos xususiyatlariga ko‘ra: tulki-ayyorlik va chaqqonlik; bo‘ri-yirtqichlik va ochko‘zlik; cho‘chqa-ifloslik; ilon-makkorlik, hiylakorlik, razillik, qabihlik; ayiq-muruvvatlilik, qo‘pollik, beso‘naqaylik; arslon- kuchlilik, muruvvatlilik, oliyjanoblilik; qo‘y-yuvvoshlik; chumoli-mehnatkashlik; eshak-ahmoqlik, qaysarlik hamda mehnatkashlik; it-vafodorlik va h., ramziy belgisi sifatida talqin etiladi.

Hayvonlarning xalq tomonidan idrok etilgan umumiy xislatlarini timsollashtirish asosida o‘zbek tilida, asosan, salbiy ma’noli frazeologizmlar shakllangan. Chunki hayvonlar timsoli inson tafakkurida aksariyat hollarda salbiylik bilan birikadi. Aynan shuning uchun ham so‘kish, qarg‘ishni ifodalovchi so‘z va so‘z birikmalari tarkibida hayvonga oid so‘zlar ko‘p uchraydi. Masalan, kishining o‘zining salbiy munosabatini bildirishda «hayvon» deya xitob qiladi. **«Ichki forma, ya’ni obraz ma’noning dinamik komponenti bo‘lib, bu komponent birinchi planga suriladi va ikkilamchi ma’no yuzaga keladi»(Varina:1976:243).** Hayvonlar obrazi ham dialektal frazeologizmlar tarkibida muhim dinamik komponent bo‘lib, frazeologik ma’noni shakllantiradi. Masalan, «it» sodiqlik, vafodorlik timosli sifatida «iyt vafadar bolmaq», «iyt kynin gormək», «iytniň kynin bashyna samaq» dialektal frazeologizmlari esa itning hayot tarzini inson hayotiga qiyoslash asosida paydo bo‘lgan. «iytden bir suyək qargyz olyp yeshesh»

¹ Rahmatullayev Sh. Leksikologiya bilan frazeologiya//Hozirgi o‘zbek adabiy tili. T., 1992, -B.49-186.; O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati; O‘zbek tilida fe’l frazemalarning bog‘lashuvi.-T., 1992.

frazeologizmi esa o‘ta kambag‘al ahvolni obrazli ifodalash asosida shakllangan. «iyt hurədi, kərvan ətədi» frazeologizmi ham iytning salbiy, ya‘ni bo‘lar-bo‘lmasga hurishi asosida yuzaga kelgan.

Shuningdek, dialektal frazeologizmlarning shakllanishida ədjək «**buzoq**», «**bashmaq**», «**tana**» so‘zi ishtirokida «əjəkiŋ yūgirəni siysxanagachəlli», «ədjəkiŋ haqy», «namaqul əjəkiŋətini epti» kabi; «**qo‘y**» so‘zi ishtirokida «qoyuy mīŋəətibdi», «qoy ag‘zyman chəp amyydy», «qoydiyin yūvash», «qoydyuyyn musvpyr» singari frazeologizmlar; «**eshak**» so‘zi ishtirokida «əshəkdəiyin ishlətmək», «ish bitəŋchəlli, əshək ыlaydyn ətəŋchəlli», «əshəgi laydyn ətidi», «əshəki suvdan ətidi», «əshək semirsəəgəsini yiqyqytady» kabi frazeologizmlarning shakllanishiga mantiqiy asos bo‘ladi.

Salbiy ma‘no ifodalovchi dialektal frazeologizmlar yovvoyi yoki yirtqich hayvonlarini simvallashtirish hisobiga shakllangan. Masalan, ilonning salbiy belgi-xususiyatlariga ko‘ra «er təyində uyılan qymyrlasa bilədi». «uyılanıŋ mayuyyn ıchəŋ:uyılannıŋ yag‘yn yalag‘an», singari dialektal frazeologizmlar shakllanadi.

Faqat o‘zbeklarda emas, balki boshqa xalqlarda ham bo‘ri yirtqichlik ramzini ifodalab keladi. Shu sababli «bo‘ri yeb ketarmidi?!», «bo‘ri yeydimi», «bo‘ri kelayapti», «bəri-bərigə bə: depti» kabi frazeologizmlar paydo bo‘lgan. Frazeologizmlarning hosil bo‘lishida asos rolini o‘ynagan timsoliy obrazlar ko‘pgina tillarda umumiyliги bilan xarakterlanadi. T.Z.Cherdanseva hayvonlar nomlari obrazlari va ularni simvallashtirish turli tillarda umumiy yoki farqli bo‘lishi(Cherdansev:1977:35) ni ta‘kidlaydi. Bu hol hayvonlar belgilarining bir xilligi va kishilar tomonidan bir xil qabul qilinishi bilan izohlanadi.

Biz tahlil qilayotgan o‘g‘uz lahjasining Xorazm shevalarida hayvonlar bilan bog‘liq bo‘lgan quyidagi iboralar mavjud.

Inna yutgon itdin” iborasi oldinlari to‘lachadan kelgan ammo hozir juda ozib qolgan odamga nisbatan ishlatiladi va juda ozg‘in degan ma‘noni bildiradi.

Shuningdek, Xorazmning Qo‘shko‘pir shevasida **“Mol yolog‘on qoziqdin”** degan variantdoshi ham uchraydi. Bu frazeologizmlar o‘zbek adabiy tilidagi *“Eti suyagiga yopishgan”*, *“Qulog‘idan kun ko‘rinadi”*, iboralariga teng keladi. Bi bechoro bizmiqdin adi, menati og‘ir o‘xshidi inna yutgon itdin bo‘lipti. (Shu sheva og‘zaki nutqidan)

Shuningdek, Xorazm viloyati Urganch shahar va Qo‘shko‘pir tumanlarida bu frazeologizmga qarama-qarshi yana bir ibora mavjud bo‘lib bu o‘ta semiz ma‘nosida qo‘llanadigan **“Ho‘bbini o‘kizidin”** tarzida ishlatiladi.(Nadagan samirip getipsan Ho‘bbini o‘kizidin).

Ita soyo barmidi(ita hayri deymidi) hech kimga nafi tegmaydigan odamga nisbatan qo‘llaniladi. *Ita soyo barmin girip-chiqovarma*(Shu sheva og‘zaki nutqidan)

«Yuzi eshakni derisidin qolin» ayrim holatlarda **«Yuzi eshakni derisinnanam qoling»** tarzida qo‘llaniluvchi ushbu ibora uyalmaslik, andisha qilmaslik ma‘nolarini bildiradi. Uning o‘zbek adabiy tilida «Yuzi chidaydi», «Beti chidaydi» singari sinonimlari mavjud. Masalan: *Uzi qiz bolo bo‘som yuzi eshakni derisinnin qolingakan, gapam ta‘sir atmidi* (Qo‘shko‘pir shevasida).

«**Eshaki tushoqino loyiq**» iborasi esa munosib, loyiq ma'nolarini ifoda etadi. Ushbu lug'aviy birlik, o'zbek adabiy tilidagi «Uzukka ko'z qo'ygandek» iborasiga teng, ammo ularning bir-biridan farqli jihati shundaki, ushbu iboraning o'zbek adabiy tilidagi varianti ijobiy, sheva varianti esa salbiy ma'nolarda qo'llaniladi: *Hamma voxt biloship yurido'n qiz, Nargizni, Masur olipti. Ay uzi vilo eshaki tushoqino loyiq adi.* (Qo'shko'pir shevasida)

Shu shevaga xos «**Pishik eti yegan**» iborasi ham salbiy ma'noda qo'llanilib, ayyor, shayton ma'nolarini bildiradi. O'zbek adabiy tilidagi «*Ilonning yog'ini yalagan*» iborasiga sinonim bo'la oladigan mazkur iboraning e'tiborga molik tomoni shundaki, uni faqat Xorazm viloyatining Xiva tuman va shahar aholisiga nisbatlab ishlatishadi: *Sanam xivolilodin pishik eti yeganmisan yo?* (Qo'shko'pir shevasida).

“**Mulla mingan eshakdin**” iborasi yuvosh degan ma'noni bildiradi hamda o'zbek adabiy tilidagi qo'y og'zidan cho'p olmagan iborasiga teng. Mn: Bikani qizi ara borip, mullo mingan eshakdin bo'lip qolipmi? (Shu sheva og'zaki nutqidan)

“**Itni odini marjon qo'yg'ondin**” iborasi ham mavjud bo'lib, bu ibora xarakteri yomon, hurmat qilish va maqtashga loyiq bo'lmagan insonga mos bo'lmagan ijobiy tarzda murojaat qilish.

Azizbeka siz-bizlab, bek dap so'llap yurvadim yoxshiliq yoroshmidi akan itni odini marjon qo'yipmon oxir. (Shu sheva og'zaki nutqidan)

“**Tondiro qorog'on kuchukdin**” iborasi bir narsadan umidvor bo'lib, ta'ma qilib qarab o'tirgan odamga nisbatan ishlatiladi. Bolog'inom tondiro qorog'on kuchukdin amizishimni kutib o'tiripti (Shu sheva og'zaki nutqidan).

Har qanday frazeologizm ma'lum bir xalqning turmush tarzi, milliy madaniyati bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Agar iboralar so'zlashuv uslubida va aynan o'zbek shevalarida qo'llanganda esa, nafaqat o'sha insonning, balki u bilan bir hududda yashovchi xalqning turmush tarzini hamda ma'naviy dunyosini ko'rsatib beradi desak mubolag'a bo'lmaydi.

“**Eshak eshakdan qolso quloq minnini kasamish**” bir to'ydan yoki bir narsadan quruq qoligan va buning uchun katta janjal qiladigan odamlarga nisbatan qo'llaniladi.

XULOSALAR.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, frazeologizmlarni tarixiy jihatdan, ya'ni frazeologik shakllanish manbalari tarixini o'rganish, frazeologik ilm oldida turgan asosiy muammolardan biridir. Frazeologizmlar faqat til hodisasi bo'lmay, ular ijtimoiy-tarixiy davrning ham mahsuli hisoblanadi. Shu ma'noda frazeologizmlarning shakllanish xususiyatlari tadqiq etilganda, ularni tarixiylik jihatdan o'rganish ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Dastlabgi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, frazeologizmlarning paydo bo'lishi va shakllanishi uzoq o'tmishga borib taqaladi. O'zbek tilida frazeologizmlarning ko'pchilik qismi shaxsning psixologik holatini, ichki kechinmalarini ifodalash zarurati asosida shakllanadi. Shuningdek, insonlarga hos jihatlar hayvonlarning ayrim hislatlari bilan yoki hayvon nomlari bilan ham bir qator sheva frazeologizmlari shakllangan.

Aslida frazeologizmlarda eksperssivlikka boy bo‘lgan nutqiy vositalar bo‘lib, ular orqali ifodalanadigan ma’nolar ko‘p qirralidir va turli omillar asosida shakllanadi. Frazeologizmlarda so‘zlovchining voqea, belgi, narsa-predmetga nisbatan bo‘lgan sub’ektiv ijobiy yoki salbiy munosabatlari o‘z aksini topadi. Bu munosabat orqali frazeologizmlar nutqning ta’sirchanligini oshirishga xizmat qiladi. Chunki ibora anglatayotgan ma’no, ijobiy yoki salbiy, qo‘pol yoki muloyim va bir nechta ma’no ottenkalarig a ega bo‘lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

- 1.Mamatov A.E. O‘zbek tili frazeologizmlarining shakllanish masalalari: Filol. fan. dok. ...dis. –T., 1999. –321 b.
- 2.Mamatov A. Frazeologik stilistika masalalari. –T., 1991. -120 b.
- 3.Rahmatullayev Sh. O‘zbek frazeologiyasining ba’zi masalalari. -T.: Fan, 1966. -264 b.
- 4, Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilida fe’l frazemalarning bog‘lashuvi. –T.: Universitet, 1992.126 b
5. A. Ashirboyev S. O‘zbek dialektologiyasi. – Toshkent, 2011.
- 6.Ishaev A. O‘zbek dialektal leksikografiyasi.- Toshkent: Fan, 1990
- 7.Polivanov E.D. Uzbekskaya dialektologiya i uzbekskiy literaturnyy yazyk. – Tashkent: Uzgositdat, 1933. str. 3.
- 8.Frazeologiya i kontekst. –S., 1987. -151s.
9. Mamatov A. Hozirgi zamon o‘zbek adabiy tilida leksik va frazeologik norma muammolari. Fil. fan. dok... diss. –T., 1991. -285 b.
10. Pinxasov Ya.D. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Leksikologiya va frazeologiya.- T.:O‘qituvchi, 1960, -80 b.
- 11.Rahmatullayev. Sh “O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati”. – O‘qituvchi, 1978.
12. Qosimova A. “O‘zbek va ingliz frazeologiyasi”. – Scientific progress, 2021. (“Uzbek and English phraseology”).
- 13.Urokov Sh, Isayeva M. “Linvokulturologik iboralar va ularning semantik ma’nolari”. – “Sharq tillarini o‘qitishning dolzarb masalalari” mavzusidagi ilmiy-amaliy konferensiya, 2022. (“Linvocultural expressions and their semantic meanings”).
- 14.Kaxarov, Q., & Dehqonova, D. (2024). O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA IBORALARNING QO‘LLANISHI. *Farg‘ona Davlat Universiteti*, 30(1),
15. Retrieved from <https://journal.fdu.uz/index.php/sjfsu/article/view/35565>.
- Qahramonova D. “O‘zbek va ingliz tillari idiomalarini taqqoslashning lingual tahlili”. – Ustozlar uchun, 2023. (“Lingual analysis of the comparison of Uzbek and English idioms”).
- 16.Xudayarova M. O‘zbek tilidagi taom nomlari (Qoraqalpog‘iston hududi materiallari asosida). - Toshkent: Noshirlik yog‘dusi, 2020. 3 -b.
- 17.Йўлдошев Б. Ўзбек фразеологияси ва фразеографияси масалалари.–Тошкент: Мухаррир, 2013.–Б.24.